

Степаненко О. В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Хімченко С. А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЕКОНОМІЧНЕ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ВИЗНАЧЕННЯ Й ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена визначенню економічного насильства як однієї з форм домашнього насильства, а також установленню доцільності закріплення вказаної форми насильства як кримінально караного діяння. Установлено, що в науковій літературі є декілька підходів до розуміння природи економічного насильства як форми домашнього насильства. Визначено, що економічне насильство в ст. 126-1 Кримінального кодексу України доцільно розглядати передусім як насильство з усіма характеристикам останнього, а вже потім як економічне правопорушення. Будучи одним із видів насильства, економічне насильство призводить як до фізичних, так і психологічних страждань особи, а саме тому за наявності інших обов'язкових ознак домашнього насильства як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 Кримінального кодексу України, таке діяння особи має бути кримінально караним. За такого розуміння закріплення економічного насильства як форми домашнього насильства цілком відповідає розміщенню ст. 126-1 Кримінального кодексу України в розділі II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи». Виокремлено декілька правил кваліфікації економічного насильства як форми домашнього насильства: 1) якщо економічне насильство як форма домашнього насильства не передбачено в Кримінальному кодексі України як самостійне кримінальне правопорушення, за наявності ознак, визначених у ст. 126-1 Кримінального кодексу України, такі діяння особи кваліфікуються як домашнє насильство; 2) якщо економічне насильство як форма домашнього насильства має ознаки кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом України (наприклад, ст. ст. 150-1, 164, 165), таке діяння кваліфікується лише за спеціальною нормою (тобто мова йде про конкуренцію загальної і спеціальної норми); 3) у разі вчинення особою систематичного економічного насильства як форми домашнього насильства, яке полягає серед іншого в учиненні насильства, що має ознаки кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом України, що карається менш суворо, ніж санкцією ст. 126-1 Кримінального кодексу України, учинене, варто кваліфікувати лише за ст. 126-1 Кримінального кодексу України; якщо більш суворо – учинене – потребує додаткової кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, економічне насильство, економічне домашнє насильство, конкуренція кримінально-правових норм.

Постановка проблеми. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. визначив основні напрями державної політики у сфері протидії домашньому насильству. Закон України «Про внесення змін до Кримінального (далі – КК) та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. передбачив установлення кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства (ст. 126-1 КК України). Відповідно до ст. 126-1 КК України, домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

У науковій літературі з'явилося чимало публікацій, присвячених різним аспектам тлумачення та застосування вказаної кримінально-правової норми. Аналіз таких праць дає змогу зазначити про наявність низки проблемних питань, пов'язаних із тлумаченням складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. Одне з таких питань полягає у визначенні економічного насильства як однієї з форм домашнього насильства, а також установленні доцільності закріплення вказаної форми насильства як кримінально караного діяння.

Аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, приділена увага в наукових працях О.М. Гуміна, О.О. Дудорова, В.О. Іващенко, К.М. Плутицької, М.І. Хавронюка, О.В. Харитонові, С.В. Якімові та низку інших учених. Водночас проблематичність визначеного питання зумовлює необхідність проведення подальших наукових розвідок.

Метою статті є визначення економічного насильства як однієї з форм домашнього насильства, а також установлення доцільності закріплення вказаної форми насильства як кримінально караного діяння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до п. 4 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі,

одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру. Варто зазначити, що в законодавстві не визначено різницю між економічним насильством як кримінально каранним діянням та адміністративним правопорушенням.

Аналіз наукових праць дає змогу зазначити, що економічне насильство здатне проявлятися в різних формах: позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного та психологічного добробуту, повна звітність за витрачені гроші (аж до копійки), відбирання всіх зароблених грошей, заборона працювати члену сім'ї всупереч його бажанню і працездатності, примус члена сім'ї виконувати тяжку, непосильну роботу, відмова члена сім'ї працювати й робити рівнозначний внесок у добробут родини тощо [1, с. 16].

О.М. Гумін під економічним насильством пропонує розуміти умисне незаконне позбавлення чи обмеження однією особою іншої особи майнових прав, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати економічну недостатність, порушення фізичного чи психічного здоров'я [2, с. 85]. Економічне насильство пов'язане з порушенням прав та інтересів людини через незаконне позбавлення або обмеження його майнових прав. Більше того, зарахування економічного насильства до категорії кримінального зумовлене настанням певної шкоди, яка варіюється від економічного пригнічення до настання смерті [2, с. 80]. Тобто вчений робить акцент на тому, що економічне насильство є передусім кримінальним насильством з усіма ознаками, які притаманні останньому. Ураховуючи зазначене, цілком доцільною є криміналізація такого діяння.

У свою чергу, у науковій літературі відмічається, що спірним є розміщення ст. 126-1 у розділі II КК України, указуючи на те, що якщо фізичне і психологічне насильство дійсно спричиняють шкоду переважно життю та/або здоров'ю особи, тобто є безпосереднім об'єктом злочину, то в разі скоєння економічного домашнього насильства безпосереднім об'єктом можуть бути право власності, честь, воля, гідність особи, її громадянські права (наприклад, право на освіту, працю, недоторканність житла, підприємницьку діяльність тощо) [3, с. 104]. Продовжуючи вказаний підхід, С.В. Якімова та Н.І. Лесяк зазначають, що посилення на економічне насильство як форму домашнього насильства в контексті злочинів, родовим об'єктом яких є життя та здоров'я особи, є не зовсім обгрунтованим. Учені вказують, що економічне насильство – це передусім економічне правопорушення, яке посягає на чужу власність, право користування, розпорядження чи володіння майном, специфічною ознакою якого є заподіяння матеріальної, а часом й репутаційної шкоди їй, зокрема, у зв'язку з господарською діяльністю посяганням на інтелектуальну власність, реалізацією своїх майнових прав. В окремих випадках економічні правопорушення, крім прямих матеріальних збитків, можуть спричинити психологічну, а часом і фізичну шкоду потерпілому, яка є опосередкованою. Так, наприклад, насильник шляхом підпаду умисно знищив будинок, де проживає його сім'я, і в такий спосіб позбавив родину життєво необхідного майна. У такому разі насильник заподіяв не лише прямих матеріальних збитків, а й опосередкованих, що полягають у психологічних стражданнях членів

родини, погіршенні якості життя родини, що з часом може спровокувати розлади здоров'я аж до втрати працездатності. Підсумовуючи, науковці зазначають не цілком коректне посилення в диспозиції ст. 126-1 КК України, розділу II Особливої частини КК України на можливість учинення домашнього насильства у формі економічного правопорушення (економічне насильство) [4, с. 193–194].

Аналізуючи зазначені позиції, уважаємо, що законодавець цілком виправдано передбачив економічне насильство як одну з форм домашнього насильства в ст. 126-1 КК України. Робимо такий висновок передусім тому, що економічне насильство варто розглядати насамперед як насильство й усіма характеристикам останнього, а вже потім як економічне правопорушення. Будучи одним із видів насильства, економічне насильство призводить як до фізичних, так і психологічних страждань, а саме тому за наявності інших обов'язкових ознак домашнього насильства як кримінально караного діяння таке діяння особи має бути кримінально каранним. За такого розуміння передбачення економічного насильства як форми домашнього насильства цілком відповідає й розміщенню ст. 126-1 КК України в розділі II КК України.

Окремо варто зупинитися на труднощах, які можуть виникнути при кваліфікації домашнього насильства у формі економічного насильства.

У літературі пропонується визнавати проявами економічного насильства вчинені систематично випадки відмови в утриманні дітей, непрацездатних членів сім'ї, приховування доходів, витрати сімейних коштів із самостійним прийняттям більшості фінансових рішень, неврахування потреб партнера (наприклад, дружина, здійснюючи покупки, повинна звітувати чоловікові про всі витрати, щоб фінансова ситуація була під його «невсипущим контролем», просити в нього гроші навіть на дрібниці); жінка може чути закиди в «сидінні на шиї», навіть якщо вона перебуває у відпустці по догляду за дитиною та веде домашнє господарство, тощо [5, с. 43].

В.В. Чайка зазначає, що аналіз чинних кримінально-правових приписів свідчить, що в КК України передбачені злочини, що прямо пов'язані з економічним домашнім насильством: експлуатація дітей (ст. 150 КК України); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України); зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України) [6, с. 105]. П.С. Біленко розширює вказаний перелік, зазначаючи, що в деяких випадках дії кривдника потребують додаткової кваліфікації відповідно до ст. ст. 150, 150-1, 164, 165, 166, 167, 304 КК України [7, с. 99]. У свою чергу, Е.М. Кісілюк, О.В. Смаглюк визначають, на наш погляд, найбільш повну класифікацію видів економічного насильства в сім'ї, виокремлюючи такі форми: ухилення від сплати платежів, які один член сім'ї зобов'язаний сплачувати на користь іншого (ст. ст. 164, 165 КК України); протидія законній господарській діяльності одного члена сім'ї з боку іншого або, навпаки, примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності (ст. ст. 150, 150-1, 206, 303, 304 КК України); злочинні діяння одного члена сім'ї проти власності іншого члена сім'ї (ст. ст. 185–187, 189, 190, 194, 289 КК України); злочинні діяння одного члена сім'ї стосовно майна, що належить йому та іншому члену сім'ї на праві сумісної (спільної) власності (ст. 356 КК України); порушення недоторканості житла (ст. 162 КК України); зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України) [8, с. 99].

При цьому виникає цілком логічне запитання: як потрібно кваліфікувати дії особи в разі конкуренції ст. 126-1 КК України з іншими нормами.

О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк указують, урахувавши, що предметом впливу при економічному насильстві є майно та майнові права потерпілої особи, якщо такий вплив поєднується, наприклад, із відкритим відібранням її майна, або з вимогою передачі майна, права на майно чи вчинення дій майнового характеру на користь агресора, або з умисним знищенням майна, то ці дії за наявності необхідних підстав варто додатково кваліфікувати за ст. ст. 186, 189 чи 194 або за іншою відповідною ст. КК України [9, с. 74–75].

Інша ситуація, коли мова йде про притягнення особи до кримінальної відповідальності за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей чи непрацездатних батьків. Ми цілком погоджуємося з висновком, зробленим О.В. Книженко, що в разі кваліфікації злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (батьків) за сукупністю злочинів, тобто за ст. 126-1 і, відповідно, за ст. 164 чи ст. 165 КК України, відбуватиметься подвійне інкримінування, що порушує конституційний принцип, закріплений у ст. 61 Конституції України. Ухилення від сплати аліментів як елемент складу злочину можливе тільки щодо близьких осіб. Учинити цей злочин щодо сторонньої особи неможливо. Оскільки закон злочином визнає не будь-яку несплату аліментів, а лише злісну (злісність має місце в разі систематичного вчинення дій), то такі діяння є нічим іншим, як економічним насильством, що полягає в систематичній несплаті коштів на утримання. З огляду на те що Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», окрім позбавлення коштів, до економічного насильства зараховує й інші дії (наприклад, позбавлення житла, залишення без догляду чи піклування, заборону працювати тощо), то норма, закріплена в ст. 164 (ст. 165) КК України, є спеціальною щодо тієї, що описана в ст. 126-1 КК України. Тобто, коли економічне насильство виявляється саме в несплаті аліментів на утримання дітей (батьків), такі дії кваліфікуються за спеціальною нормою – ст. 164 чи ст. 165 КК України [10, с. 48].

Такий підхід варто застосовувати й під час кваліфікації інших кримінальних правопорушень, які передбачають спеціальний склад кримінального правопорушення щодо ст. 126-1 КК України (наприклад, ст. 150-1 КК України – викривлення малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом).

Звичайно, інша ситуація, коли в діях особи поєднується декілька проявів економічного насильства, які передбачені самостійними статтями КК України. У такому разі ми повинні керуватися правилом, сформульованим у попередніх дослідженнях: у разі вчинення особою систематичного насильства, яке полягає серед іншого в учиненні насильства, що має ознаки кримінального правопорушення, передбаченого КК України, що карається менш суворо, ніж санкцією ст. 126-1 КК України, учинене – варто кваліфікувати лише за ст. 126-1 КК України; якщо більш суворо – учинене – потребує додаткової кваліфікації за сукупністю злочинів [11]. Якщо прояви економічного насильства не передбачені в КК України як самостійні кримінальні правопорушення, за наявності ознак, передбачених у ст. 126-1 КК України, такі дії кваліфікуються за вказаною статтею.

Висновки. Економічне насильство в ст. 126-1 КК України варто розглядати передусім як насильство з усіма характеристиками останнього, а вже потім як економічне правопорушення.

Будучи одним із видів насильства, економічне насильство призводить як до фізичних, так і психологічних страждань особи, а саме тому за наявності інших обов'язкових ознак домашнього насильства таке діяння особи має бути кримінально караним. За такого розуміння закріплення економічного насильства як форми домашнього насильства цілком відповідає й розміщенню ст. 126-1 КК України в розділі II. Виокремимо декілька правил кваліфікації економічного домашнього насильства: 1. Якщо економічне насильство як форма домашнього насильства не передбачено в КК України як самостійне кримінальне правопорушення, за наявності ознак, визначених у ст. 126-1 КК України, такі діяння особи кваліфікуються як домашнє насильство. 2. Якщо економічне насильство як форма домашнього насильства має ознаки кримінального правопорушення, передбаченого КК України (наприклад, ст. ст. 150-1, 164, 165 КК України), таке діяння кваліфікується лише за спеціальною нормою. Тобто мова йде про конкуренцію загальної і спеціальної норми. 3. У разі вчинення особою систематичного економічного насильства як форми домашнього насильства, яке полягає серед іншого в учиненні насильства, що має ознаки кримінального правопорушення, передбаченого КК України, що карається менш суворо, ніж санкцією ст. 126-1 КК України, учинене – варто кваліфікувати лише за ст. 126-1 КК України; якщо більш суворо – учинене – потребує додаткової кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень.

Література:

1. Запобігання насильству в сім'ї: методичний посібник для працівників міліції / Т.О. Проценко та ін.; МВС України, Держ. НДІ. Київ: Тютюкін, 2011. 91 с.
2. Гумін О.М. Кримінально-наслідницька поведінка проти особи: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 360 с.
3. Плутицька К.М. Економічне домашнє насильство як новела у кримінальному законодавстві України. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 4. С. 101–106.
4. Якімова С.В., Лесяк Н.І. Домашнє насильство як вид кримінального правопорушення за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 192–194.
5. Харитонова О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 344 с.
6. Чайка В.В. Соціальна обумовленість криміналізації насильства в родині. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (56). С. 104–107.
7. Біленко П.С. Домашнє насильство як прояв кримінального насильства. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3. С. 95–102.
8. Кісілюк Е.М., Смаглюк О.В. Кримінальна відповідальність за гендерно зумовлене насильство в Україні. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1. С. 96–104.
9. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). Київ: Ваіте, 2019. 288 с.
10. Книженко О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2. С. 45–52.
11. Степаненко О.В., Колодін Д.О. Щодо проблем кваліфікації домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №3. С. 343–346.

Stepanenko O., Khimchenko S. Definition of economic violence as a form of domestic violence: definitions and issues of qualification

Summary. The article deals with the definition of economic violence as a form of domestic violence as well as examining the desirability of criminalization of the mentioned form of violence. It is established that within the scientific literature there are several approaches as to the apprehension of the nature of economic violence as a form of domestic violence. It is found that economic violence under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine shall be considered, in particular, as violence that has all features of the latter and then as an economic offence. Being a form of violence, economic violence causes such physical and psychological suffering to a person and, thus having additional necessary elements of domestic violence as a criminal offence provided for in Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine such action shall be considered as a punishable (criminal) offence. On that understanding of economic violence as a form of domestic violence provided for in Article 126-1 of Criminal Code of Ukraine, the allocation of the aforementioned article in Chapter II “Criminal offenses against life and health

of a person” is accordance with that fact. The following rules of qualification of economic violence as a form of domestic violence are identified: 1. If economic violence as a form of domestic violence is not provided for in the Criminal Code of Ukraine as a separate criminal offence, then such actions shall be qualified as a domestic violence; 2. If economic violence as a form of domestic violence has characteristics of criminal offence (for example, Arts. 150-1, 164, 165 of the Criminal Code of Ukraine) such actions shall be qualified solely under special rule (i.e. the case of ‘competition between special and general rules’); 3. in case of systematic commission of economic violence as a form of domestic violence which, inter alia, consists of commission of an act of violence that has features of criminal offence provided for in Criminal Code of Ukraine shall be qualified either under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine if it’s less punishable than the offence under abovementioned Article, or requires additional qualification under the rule of cumulation of criminal offences if it provides more severe punishment.

Key words: violence, domestic violence, economic violence, economic domestic violence, competition of criminal law rules.